

A bölcselő öröme

Nem nehéz kitalálni, huszonöt-harminc év múlva az irodalomkritika, ez a kipróbált műfaj, az általa jelentősnek tartott új műveket mint az új ezred új stílusának első aratását üdvözli majd, míg napjaink irodalmát — abból a perspektívából — igen egyszerű lesz a „fin de siècle“, sőt „fin de millénaire“ fogalmainak pincéjébe sülyesztenie.

Nos tehát, ha már a naptári fordulókat úgyis, öntudatlanul is, mint az idő cezúráit fogjuk föl, fordítsuk figyelmünket most egy még jelentősebb forduló felé. Tudjuk, hogy az emberiség naptárai ősidőktől fogva kétfajta időt mértek: a földi időt — alapja a Föld Nap körüli keringése — és a világidőt, amelynek alapja a Naprendszer ekliptikán való mozgása. Egy világhónap (2160 év) az az idő, amely alatt a Nap áthalad egy csillagképen, tizenkét világhónap pedig — a teljes Állatkör befutásának ideje — egy világesztendő (Arisztotelész „nagy éve“).

Az 1962-es évvel a Nap, és vele a Föld, nemcsak egyik világhónapból a másikba lépett át — a Halakból a Vízöntőbe —, hanem a nyárból a télbe, egyik világvégéből a másikba. Olyan forduló ez, amilyen legközelebb huszonhat-ezer esztendő múlva lesz, ennyi egy világvég tartama.

Ez a twopence-csillagászkodás (hiszen ennyire éles határokat nem lehet vonni) nemcsak arra jó, hogy leomssuk az itt tárgyalt költők homlokáról a még oda sem ütött „századvég“-stigmát; azért is kényelmes, mert így biztató választ kapunk arra a kérdésre, hogy „hányat is mutat voltaképp korunk civilizációjának toronyórája“. Mint tudjuk, minden kornak megvan a maga reprezentatív egyéniségtípusa. Úgy hallom, a most következő világhónapé a „személyes Énjét újra kitágító, a teljes Kozmoszt megragadó új embertípus“ lesz. A következőkben, a fenti gondolat jegyében, 1974-es kötetek apropóján, három költőről esik szó; a közös év véletlenének, természetesen, semminő befolyása nem volt az írás alapvető szempontjaira nézve.

Annak az embernek a tudattalan biztonságérzete, aki úgy képzelte, a talpa alatt föld van, és bármeddig hatolna is lefelé, akár az idők végezetéig, ásója mindig szilárd anyagba hatolna — ez a fajta biztonságérzet eltűnt, amikor kiderült, hogy egy keringő vacak hord a hátán bennünket. Hosszú idő telt el,

ameddig a lélek fenekén félszegűszöként lappangó újfajta bizonytalanság átadta helyét a világhöz szerves összefüggésben kötődő lét érzésének, egy tágabban értelmezett otthonosság s a természet, lélek és szellem egysége tudatának. Ezt nevezzük makropszichének.

Költőinknél, akiknek megadatott egy új világév első költőinek lenni (bemutató kötetek: Lászlóffy és Szilágyi 1962, Palocsay 1966) — ez az „új otthonosság“ már nemcsak külső jellegű, mint Adynál (az ember-agy ezernyi fényes csillagra kitézőt lobogói) vagy József Attilánál („jó gépen tovább szállanak a művelhető csillagokba“), bár hasonló fogalmazással pl. Szilágyi Domokosnál is találkozzunk: „benépesítjük az engedelmes úrt, / mosolyaink kezese bolygókon sétálnak.“ (*Alom a repülőtéren*) A stílus, persze, még nem az igazi, mint az alábbi idézetben sem, itt viszont az emlegetett újfajta kozmoszhoz-viszonyulás úgyszólván már tiszta formájában áll előttünk: „Amolyan hatodik érzék működik bennem, amíg alszom: mint valami antenna, amely fölfogja az anyag üzenetét. Közelebb kerül hozzám a Föld, és közelebb kerülnek az égitestek. Elhelyezkedem a világban; elhelyezkedem az anyag megjelenési formái között; szolidaritást vállalok velük. Hajnalonként érzem, amint átfordul a Föld, hogy odatartson a Nap elé, hogy fölmúttasson — mit tudom én, talán hogy dicsekedjék velem.“ (Szilágyi Domokos: *Himnusz a holnaphoz*)

„Néhány pillanat és / ím, világgá válok“, olvassuk Lászlóffy Aladár első kötetének záróversében, lejjebb pedig: „Itt e koponyában / mindennek lesz helye.“ *A Szövetségek* kötetben, *A repülőgép lezuhanása* című vers 18. gondolata: „A földgolyó hatalmas sisakjába bújtatom a fejem, jobbról és balról Afrika és Dél-Amerika tapad arcomra, fülemre. Éppen ilyen őszi délutánba látok ki a Csendes-óceán üvegén. Mint párás ablakon a cseppek, a viharok lefutnak államhoz...“ Ugyanitt: „Most zuhanok vissza együtt a Clara-hurrikánnal, a ruhák, a rongyok, a felkavart házak, a por, a leoldott sátrak szomorú mozdulatával.“ *Az Information* című versben:

AZ ÉJSZAKA TISZTÁN BORÍTTJA
NAGY KOPONYÁJÁBA
A FÖLDET, MELY SZEMGOLYÓ A
MINDENSÉG
IDEGZETÉN.

Lászlóffy alapvetően kozmovitális gon-
jolkodású költő („Mint védőöltözék az
úrhajósnak, kell nekem az élet, hogy
kiszállhassak a világmindenségbe“),
természetet, történelmet, szellemet orga-
nikus egységben felfogó és szinoptiku-
san feldolgozó elme, aki tudja, hogy „A
Földön, ezen a magától faragott ördög-
golyón egymásban s egymásból kivehe-
tetlenül keringenek a korszakok gömb-
jei“. Az idézet a *Bronzkori temető*
című versből való, ugyancsak a *Szö-
vetségekből*, mely mindmáig a költő leg-
jelentősebb verseit tartalmazó kötet.

Lászlóffy *az idő világpolgára*, az az
embertípus, akiből már hiányzik Pascal
elfogult, gátlásos áhítata. (Pascal: „Ha
látom, hogy elmerül az én kis életem
a múlt és a jövő végtelenségében, hogy
milyen kis teret töltök be a végtelen,
beláthatatlan térben, mely nem ismer
engem, és amelyet én sem ismerek, meg-
rettenek és elcsodálkozom, hogy miért
vagyok itt, és nem másutt, hiszen sem-
mi ok sincs rá, hogy itt legyek, és ne
másutt, hogy most éljek, és ne máskor.“
Azért idéztük ezt a szöveget, mert a stí-
lusa is olyan, mintha egy XVII. század-
beli ellen-Lászlóffy írta volna.) A világgal
való bensőséges-otthonos kapcsolat
feltételezi az idővel szembeni elfogulat-
lan magatartást is — „Minden arc köré
odaképzeltetek minden kort.“ — „Az
egyházak egyesültek. Megfeledeztek a
kopernikuszi világmérvől. Az emberek
hazajöttek Amerikából. Többen, mint
egy kalapot, visszatették a fejüket, s
felálltak a vérpadokról. Huszék léleptek
a máglyáról.“ — „A népek visszaban-
dukoltak Ázsiába, s eltűntek az erdők-
ben. Elszéledtek, visszabújtak a barlan-
gokba. Egy idő után nem gyűjtöttek tü-
zet sem, nyersen ették a húst.“ (*Infor-
mation*) Vagy: „Kiszállok menet közben
a kortársi liftből.“ (*Férfiak*) Az első
kötet utolsó sorai: „A jövő tűzében /
foszforeszkál részem.“ Vagy lásd a *Li-
liomok* című verset. És: „az őszi Európa
visszasüt KÉTEZERRE.“ (*Gyertya*) Ez
utóbbi idézet a *következő ütközetből*
való. A kötet, az ezelőttihez mérve, nem
jelent újabb állomást ezen a pályán,
még csak új szakaszt sem; a költő vo-
nata a régi megállóban vesztgel, bár
igaz, hogy befűtve. Valaki azt kérdez-
hetné: no és hát kötelező a költőnek
folyvást és folyvást továbblépnie? Nem
igazságtalanság-e így beszélni arról a
kötetről, amelyben olyan versek vannak,
mint az *Atom a létra alján* vagy a *Régi
állomáson*, amelyek a kikezdetlen
tökéletesség méltóságát viselik maguk
körüli auraként; arról a kötetről, amely-
ben szép számmal találunk olyan soro-
kat, mint *Az én elfordított fejem* vagy
az *Exegi monumentum* fináléja (mely

utóbbi most példa gyanánt idézzük: a
költő nemcsak a nagy kozmikus össze-
függésekre nyitja szemét; ime: „Egy al-
mában benn a keményre / gyúrt hó
őrizzen engem. Úgyis négy vagy / hat
vagy tizenkilenc kis szívem van, / ép-
pen egy öklömnnyí fehérbe való mag-
ház.“) Egy olyan kötetről, amelyben a
költő ember és történelem és szellem
iránt érzett felelőssége (lásd csak az
Erasmus sírját és A *következő ütkö-
zetet*) semmivel sem lanyhább, mint
bármikor — lehet-e így beszélni egy
ilyen kötetről?

Az ám, de aki az *Informationt* írta,
a *Bronzkori temetőt* és mindenekfölött
A repülőgép lezuhanását, attól ilyen
gondolati építményeket várunk.

„Leszálok, az egyenként elmerült
személyek után az idő esőibe“, írja
Lászlóffy. A vállalkozás olyan, mint a
Szilágyi Domokosé is; lásd *A láz en-
ciklopédiáját*: fölfele a világtörténelem
épületében, a tej-, úr- és földillatú
földszintről föl, közben különös farsangi
menettel fut össze az ember, a társaság
élen Villon.

Lászlóffy sóhaja („Ó, ha nem zavarna
meg folyton saját emlékeim bagázsa,
melyet letenni nem lehet, akár a szívet“)
itt érintkezik Szilágyi fölmordulásával:

*Mit akartok? örült bagázs!
fejetekre csak újra bajt?
menjetek vissza! föld alá!
trágyázní tovább a talajt!
Mit akartok? örült bagázs!
hisz ez a világ semmitte!*

A gesztus talán nem véletlenül azo-
nos azzal a másikkal, amivel egy
Brecht-versben találkozunk, ahol a „jó-
isten-féle potya-hotelben“ (*In des lieben
Gottes billigem Salon*) hangzik el a szó-
zat:

*Indulás most a pokolba!
És ne égjen több szivarparázs!
Lóduljatok poklom fenekére!
Mars pokolba, az egész bagázs!*

(*Mahagonny-énekek*, Gergey Gábor
fordítása)

A költészet annyiban hasonlít a zené-
hez és az utazáshoz, hogy általuk a tu-
datállapotok olyan gyors váltakozása
valósul meg, mint máskor soha; vers-
olvasáskor mintha utaznák a lélek, és
az általa ekkor megtett út sokkalta
hosszabb, mint egyéb pillanataiban. Va-
léry *Eupalinosában* Szókratész a szikla-
darabot, amelyet a tenger hosszú idő
alatt szoborszerűvé formált, összeveti
egy szobrász művével, és kifejti, hogy a

tudatos alkotások a lélek természetes lassú útjának megrövidítéseként foghatók föl. — Tudjuk, hogy a szellemfejlődési hullámokkal mindig együtt jár a valóságlátás egy új mozzanata (Wölfflin). Egy új korszaknak nemcsak újfajta világlátás felel meg, hanem új minőségű érzések is. Szentkuthy Miklós ír valahol arról, hogy az érzelmek éppúgy fejlődnek, mint a technika alkotásai. Például a IX. *szimfóniában* megfogalmazott öröm és a mai örömrzés úgy viszonyulnak egymáshoz, mint az attelage à quatre és egy modern luxuskarosszéria. De ugyanez állhat, nyilván, bármely egyéb érzelmre is. Szilágyi Domokos *Mazsek balladájában* az a költő mondja, hogy „Végig Világ utca hosszában / tessék befáradni hozzám“, akiről azt is tudom:

...ha már kinőtt minden ruhát,
meztelenül borzong a végtelen partján
még fölzárkózik mögé a világ.

Ezért „fáradok be hozzá“, ezért bírom ebben a költőben, és hiszem úgy, hogy az újfajta és általam talán még ki sem próbált érzelmek hatnak a verseiben. A költő egy lépéssel előttünk jár — ő a Psychopompos, a Lélekvezető.

Nehéz volt elképzelni, mi következhet még két olyan kötet után, mint a *Garabonciás* és *A láz enciklopédiája*. A *Búcsú a trópusoktól* azután fölülmült minden várakozást, nem okozott csalódást a *Fagyöngy* sem, és a *Sajtótervezet*, a költő válogatott verseinek kiadása a legjobb verskötet marad azok közül, amelyeket nálunk kiadtak. (Egyetlen verset hiányolunk ebből a válogatásból: *A császár halálát*. Ugyanakkor kimaradhattak volna belőle az olyanok, mint a *Gagarin*.) A *Felezőidő* nem mérhető a költő egyetlen kötetéhez — még az elsőhöz sem, amelyben ott a *Halál árnyéka*-ciklus. Pedig magas cében indul a *Felezőidő* is: „Anyám, midőn világra hoztál, / apogatva is megátkoztál! / Dühös bömbölésem hallgatva / meg-elátkoztál apogatva!“ De ez a hang már a vers végére olyan közhelybe fullad („S miért szültél velem halált!“), ami már a század elején is paródiaszámba ment (Karl Kraus: „...Sie einem toten Kind' das Leben gab“), s a költőnek csak a kötet néhány pontján sikerül megtalálnia a kezdeti hangot. Maradandó versek az *Éj és csend*, a *B-A-C-H*, a *Sorok egy tébolyda falára*, az *Észak*, a *Felezőidő* és a *Zuboly*.

Tulajdonképpen igazságtalanság is volna elvárni a költőtől, hogy mindig oly alapjaiból forgassa föl a lelkét, mint a *Búcsú a trópusoktól*-ban. A költőnek

is pihennie kell, és főképp: megadatott neki a kísérletelés joga. Nem sikerülhet minden kísérlet, másrészt pedig még korántsem fejeződött be; ki kell várunk a végét. A könnyed szellemeskedés és elegancia, a tüntető, provokáló rimaszózat stb. itt még nem bizonyultak egy új szintézis megbízható elemeinek. Egyelőre.

A *Fagyöngy* című kötet fele a Palocsay Zsigmondé, de a „maga részét“ persze nem lehet különválasztani aszerint, hogy mely verseknek a kiadói értelembe vett szerzője.

Az őstörténet egyik rejtélye, hogy gazdag és erős népek hatalmas városokat építettek, egy ideig laktak benne, azután — minden érthető ok nélkül — elvonultak valamerre, otthagyták a várost templomaival, palotáival a puszták közepén. Mintha hirtelen megőrültek volna. Valahogy erre emlékezett az, ahogyan Palocsay Zsigmond vonult ki a költészet oly fáradságosan összehordott városából. Imponáló az a bátorság, amellyel — a hatvanas évek elején — nemet mert mondani minden lírai közhelynek. Saint-John Perse szavaival mondhatná: „És mi már sohasem érthetünk egyet azzal, ami volt“ (*Szelek*), és ugyanitt: „Mindent előlről kezdeni. Mindent előlről mondani. És a tekintet kaszáját minden vagyonunk fölé!“

De persze, a tekintet kaszájának bármily élessége sem lenne elegendő ahhoz, hogy a költőben — pusztán, mert új utakon jár — az új szellem reprezentánsát lássuk. Két dologra kell itt emlékeztetni. Az egyik: Palocsay nyelve nem is nevezhető emberi nyelvnek — sokkal közelebb áll magához a nyelvbenem-foglalt gondolkodás architektúrájához, sőt a gondolatelőtti belső érzékelés logikájához. Az emberi nyelv fogalmak lineáris rendjébe, szukcesszív sorba fűzi a gondolatokat, holott a gondolkodás is olyan, mint az ementáli: nem homogén, rések, üregek vannak benne. A Palocsay-beszéd primerebb — nem primitív — közelebb áll a világhoz: az alatt van, amit mi valóságnak nevezünk. Valóságatlatti.

Talán ebből a primer, a lét ősfokához közel álló líraiságból fakad Palocsaynak az a sajátossága, hogy minden általam ismert költőnél (talán az egy Dylan Thomast kivéve) bensőségesebb viszonyban áll a természettel, és egyáltalán, magával a világgal. Palocsay azon kevés költők egyike, akik nem küszködnek az elmúlással; verseiből teljességgel hiányoznak a halálgravitációs örvények. Olvassuk el *A fekete gólyát*: nem más ez, mint a mulandóságban való fokozhatatlanul könnyű és bölcs megnyugvás.

Palocsay készen kínálja a párhuzamot versei és a tücsökdal között. A tücsökének az, amivel az ember izelítőt kap az örömeiből. Thoreau-t idézem: ami a tücsökdalból hangzik, az a „bölcesség, ami sohasem jöhet későn, — bölcesség túl sötét gondon, hűvös, ritka, érett, könnyű, őszies bölcesség, messze túl a heves tavaszon és a szenvedélyes nyáron“ (*Emlékezzünk a Vízöntővel a tél kezdődik*). „Az évszakoknak vége, mind elalszik, s mi énekeljük hozzá a bölcöldalt.“ — „Az évszakok változásától függetlenül ott ülnek a fűszálak tövén, és énekelnek nem változik, ahogy nem változik az igazság.“

Párhuzamot lehetne vonni *A lát enciklopédiája* és Palocsay poemája, *A Nagyelefant* között; ez utóbbi a költő egyik legjelentősebb, mintegy kvintesszenciális írása (annak idején igen gyatra kiadásban hozta ki az Ifjúsági Kiadó). Tér hiányában most foglalkozzunk mégis *A Vigasz Fája* kötetel (amiről mondjuk el rögtön, hogy a nálunk látott legszebb kiállítású verskötet — Deák Ferenc munkája). Itt van mindjárt az *Élőholtan* című vers.

A kritika és a szakértők nagy fanyalgással fogadták. „Ahab, az nem volt bálna! / az ember hibája, / hogy kinjárt-szomját / varrja valami börbe-szörbe: / nevezett: Földi Szörnybe; / ráölti aztán a FEHÉR / meg NAGY nevet.“ Pontos költői megfogalmazása annak a tételnek, hogy a tudatfluxusok ráirányulásukban konstituálják a szimbólumokat, kibontakozva rajtuk... S ha az ember „értelme karmait“ ráteszi a szimbólumra, „szigonyod beér a szívömlőbe, / s gőzeit kibömbölve / vele vész kinod a Szörnyvel (...) / helyetted szolgál a végességnek.“ Hogyan? „Követ utadon meg nem rohadva, / (...) gondoz lelkedben villó mécesst, / s valami kékes ernyőt tarthat, / ahol napozni nem akarnak / _____ sohase a győztesek.“

A kötet másik tengerész-példázata sem nyerte el a kritika tetszését. „Mentem, uram, mert mennem kellett“ — való igaz, hogy ezt így még köznapi beszédben sem ejtenék ki az igényesebbek. (*Kolumbusz imája*) De figyeljünk, mi jön utána: „s magamtól — jaj, de távol estem; / bolygó lelkem most megjelenem, / jer hát: topogj, tapogass, / nézz meg engem _____.“ E versében is (amely a végére illesztett, lényegileg nem oda tartozó rész ellenére is a kiszolgáltatott ember méltóságának nagy-monológia marad), mint aliquot hurokkal átszőtt egész költészetében a szavak visszaverődő, lecsengő, egymást átfedő jelentésudvara egészen sajátos hangula-

tot hoz létre. — Palocsay új kötete mentes az előbbieket legtöbb gyengeségétől, amelyekben sokszor igen nagy volt a vers belső rétegei közötti surlódás, másrészt pedig fenyegetett néhol a lezáratlan szó-sorok kockázata, ahol is a szöveg végén levő úr visszahat a szavakra, s a *regresszív asszimiláció* rájaga meg a verset. A *Vigasz Fája* jelentős állomása a Palocsay költészetében végbemenő intellektualizálódási folyamatnak. A költő értelme mélyebb harmóniák rétegei felé fordul, újabb verseiben a költészet egészében feltáratlan lehetőségeit próbálja ki: gondolunk az időközben megjelent *Éjjeli heliogramra*, a *Hangyabolyonra*, a *Szélbántón a Földi Szelleme*. De ez már a következő kötetre tartozik — amelyre nézve garancia ez a mostani.

Ha a három költő verseiben azt a „kifogalmazhatatlan zónát“ keressük, ami nem más, mint olyanfajta tudás, amit nem bírtunk korábban, vagyis ami nem tudás valami más felől, hanem maga a tudás teljessége, akkor a következőket állapíthatjuk meg: ez a zóna, mag, erőtér Lászlóffynál a versen kívül van, Szilágyinál a versen belül és Palocsaynál egyenletesen, elektronfelhőszerűen szétoszolva a versben. A versek dinamikája Lászlóffynál centrifugális, Szilágyinál centripetális, Palocsaynál szórt. Ha valaki abból indulna ki, miszerint a létezés tulajdonsága („minden dolog legdöntőbb tulajdonsága, hogy van“), levonhatná a következtetést, amelynek értelmében a „nagy-nagyobb“, „hullámzó-hullámzóbb“ stb. analógiájára mondhatjuk, hogy van létező és létezőbb. Továbbmenve, az érzékszervek csak bizonyos tartományokban való használhatósága feltételeznél, hogy az ember számára ugyanígy csak az adott értékek között létező van. Vagyis, ha valaminek a létezési indexe túl kicsi, az számunkra nem létezik eléggé, szubzisztens — szemben a túl intenzíven létező szürzisztens dolgokkal. Ebben az értelemben hasonlíthatók Szilágyi Domokos és Palocsay versei radarernyőkhöz: előbbi a túl magas frekvenciájú dolgok világában mozog, utóbbi a túlon túl mélyen létezőkében. Lászlóffy versei a befogadó tudatát szélességében, a Szilágyi magasságában, a Palocsayé mélységében tágtják. Egyik az új világlátás költője, másik az új érzelmeké, harmadik az új bölcességé.

Ennyit tudtunk hamarjában elmondani az új világév első költőiről.

Szöcs Géza